

Jødedom

Rabbiner prof. dr. Walter Homolka

1 Grunnleggende forståelse

Den eldste av de tre monoteistiske religionene har en historie som strekker seg flere tusen år tilbake. Det har aldri eksistert én jødedom, like lite som dagens jødiske religion kan karakteriseres som én jødedom. Den jødiske religionen kjennetegnes snarere av at den gjennom alle tider har avspeilet et mer eller mindre stort antall religiøse strømninger og teologiske posisjoner.

Navnet

Betegnelsen «jødedom» for det jødiske religionsfellesskapet har sin opprinnelse i antikken. Betegnelsen opptrer første gang i et skrift forfattet av gresktalende jøder i det 1. århundre f. Kr. i 2. Makkabeerbok (2. Makk 2:21; 8:1; 14:38). Der brukes betegnelsen som beskrivelse på dem som holdt fast på den jødiske tro og forsvarte den mot den helleniserende religionspolitikken under selevkidenes overherredømme.

Ordstammen «jehudi», som er grunnlaget for betegnelsen «jødedom», finnes allerede i den hebraiske Bibelen i betydningen «innbygger i riket J(eh)uda» eller «judeer», en person som etnisk-geografisk tilhører forvaltningsenheten Judea. På grunn av Judas eller Judeas ledende stilling etter det babylonske eksilet ble betydningen av betegnelsen «judeer» i antikken utvidet til en samlebetegnelse for alle som tilhørte Israels folk og var tilhengere av den jødiske religion.

Navnet «Israel» er vesentlig eldre. Dette navnet opptrer første gang i bibeltekstene om patriarken Jakob: Han fikk «Israel» som hedersnavn etter å ha kjempet med Gud ved elven Jabbok (1. Mosebok 32:29). Jakob fikk navnet Israel fra Gud en gang til – denne gangen sammen med konkrete løfter: «Det landet jeg har gitt til Abraham og Isak, det landet gir jeg deg og ætten din etter deg.» (1. Mosebok 35:12) Betegnelsen «Israel» eller «Israels folk» og «Israels barn» eller «Israelitt» i den hebraiske Bibelen eller i frittstående tekster henviser direkte til Jakob og løftene han fikk av Gud.

Opprinnelse

Ut fra perspektivet til tradisjonell jødisk teologi er religionen grunnlagt på at Gud har gjort to valg – av patriarken og av Israel. Gud velger på eget initiativ ut patriarken Abraham og hans familie som troende; han fører dem ut av Mesopotamia til Kanaan, der han oppretter en pakt med Abraham (1. Mosebok 17:4–8). Som tegn på denne paktens skal Abraham og alle hans mannlige etterkommere omskjæres. Gud fornyer løftene overfor Abrahams etterkommere Isak og Jakob og fører Josef og brødrene hans til Egypt. Han redder israelittene fra egyptisk slaveri og bringer dem til Kanaan. På Sinaifjellet fornyer og fullbyrder Gud sitt løfte om en evig pakt med Abrahams etterkommere ved å overlevere Toraen til Israel og ved at folket bekjenner seg til Guds ord.

En vitenskapelig utredning om fremveksten av monoteisme i jødedommen vil være betydelig mer komplisert og usikker. I motsetning til i den jødiske tradisjonen er det i den vitenskapelige debatten vært omstridt hvorvidt den bibelske fortellingen kan tjene som grunnlag for en historisk konstruksjon av prosessene som førte til opprettelsen av Israel.

De semittiske stammene anses som de tidligste utøverne av den isrealittiske religionen. De levde halvnomadisk og livnærte seg hovedsaklig på småfedrift og litt åkerbruk i fjellområdene i Kanaan (Galilea, Transjordan). Familiegruppene religiøse tilbedelse var sannsynligvis begrenset til bare én guddom, familieguden, uten at dette utelukket eksistensen av andre guder. Dette monolatrisk gudsbildet var knyttet til ideen om en frelsende gud som hadde sin opprinnelse utenfor det isrealittiske stammeforbundet. Det er påvist forestillinger av denne typen blant de kenittiske stammene.

I kjølvannet av den politiske og kulturelle kampen mot filisterne ble det rundt 1000 f. Kr. dannet stater, som ble kalt Israel (i nord) og Juda (i sør). I forbindelse med dette ble det oppført nasjonale helligdommer: i Betel og Dan for kongeriket i nord og tempelet i Jerusalem for monarkiet i sør. Kulten som ble utøvd på disse stedene, var tilpasset til det monarkiske styresettet, og kongen fungerte som mellomledd mellom Gud og folket. Disse endringene førte til at stammens eldste mistet alle religiøse funksjoner. Det oppstod derfor langvarige spenninger mellom stats- og familiereligionen, noe som ble ytterligere forsterket av sosiale konflikter mellom befolkningen i byene og på landet. Motstanden mot denne statsreligionen, som av politiske grunner var synkretisk orientert (dvs. en blanding av elementer fra ulike religioner og trossystemer), ble fra det 8. århundre f. Kr. ledet av profetene. I kongeriket Juda ble det etter nordrikets undergang gjort store anstrengelser for å knytte sammen kongedømmets interesser og profetenes krav om sosial utjevning og en streng avgrensning mot fremmede kulturer. Grunntrekkene i disse prestestyrte reformbestrebelsene er beskrevet i 5. Mosebok. I bibelforskningen er dette kjent som den deuteronomiske reformen. Tapet av selvråderetten og ødeleggelsen av tempelet som følge av Nebukadnesars seier over Juda 586 f. Kr. samt deportasjonen av overklassen til Babylon var historiske vendepunkter som krevde et teologisk svar. I det babylonske eksilmiljøet oppsto det derfor et teologisk system som gikk ut på at tapet av landet og tempelet ikke skyldtes svakhet hos Gud, men mangel på trofasthet mot pakten blant det isrealittiske folket. Folket måtte være åpne for åpenbaringer og overholde Guds bud, så kunne det bli mulig å vende tilbake og etablere det isrealittiske samfunnet igjen. Når det gjelder overgangen fra et monolatrisk til et monoteistisk gudsbilde, var en annen teologisk innovasjon i eksilmiljøet utslagsgivende: Inntrykket av et håndgripelig gudsnærvær i Babylon skapte forestillingen om at Gud ikke bare hadde innflytelse i det lovede landet Israel, men i hele verden. At Israels Gud hersket over alle folkeslag, som var kjernen i det nye gudsbildet, førte til benektelse av eksistensen av andre guder.

Den teologiske utviklingen under det babylonske eksilet medførte også endringer i ritualene og i betydningen av religiøse normer: Offerkulten ble erstattet av gudstjenester med formidling av Guds ord. Samtidig ble det lagt større vekt på normene i forbindelse med omskjæringen og sabbaten, kostholdsreglene og ritualene, noe som avgrenset det jødiske samfunnet tydeligere fra omgivelsene.

Retninger (og utbredelse)

Den jødiske religionen har gjennom alle tider vært mangfoldig. Jødedommen har gjennomgått ulike faser, hvor blant annet fariseerne, saddukeerne og gruppen ved Qumran har hatt en mengde divergerende trosoppfatninger. Avgjørende for eksistensen av forskjellige religiøse retninger er imidlertid det som jødene i babylonsk eksil var det første eksempelet på, nemlig diasporaen («spredning», jødiske lokalsamfunn utenfor Palestina/Israel). Etter ødeleggelsen av det andre tempelet i år 70 e. Kr. ble jødedommen et trossamfunn som var basert i Europa, Nord-Afrika og i Midt-Østen. Den geografiske avstanden mellom jødene i diasporaen førte til at det oppsto forskjellige religiøse kulturer. De viktigste helt frem til i dag er kjent som Sefarad og Askenas.

Betegnelse Sefarad og Askenas henviser til de geografiske utbredelsesområdene til disse gruppene i middelalderen: Det hebraiske ordet sefarad er navnet på den iberiske halvøya, mens askenas på den tiden var den vanlige jødiske betegnelsen på Tyskland og Frankrike. Forskjellene mellom den sefardiske og askenasiske jødedommen dreier seg om regeltolkningene, gudstjenesten og tradisjonene.

Den sefardiske jødedommen fikk som et resultat av skriftene til sine representanter, f.eks. Maimonides, en fremtredende rolle innen jødisk filosofi i middelalderen, og har gjennom Kabbalah («overlevering», «tradisjon») også frembrakt den jødiske mystisismen.

Fra tidlig moderne tid ble den askenasiske jødedommen gjennom sin utvikling i Øst-Europa den viktigste og demografisk største gruppen innenfor jødedommen. I det 18. og 19. århundre ble de religiøse skolene som er relevante i dag, utviklet i denne kulturkretsen: hasidisme samt reformatisk, konservativ og nyortodoks jødedom.

Hasidismen oppsto i Øst-Europa mot slutten av det 18. århundre, og var på den tiden en motkraft mot den senantikke, religiøse tradisjonen. Sistnevnte krevde i sin daværende form livslang studie av skriftlige og muntlige tradisjoner (Torah og Talmud), noe som på grunn av den vanskelige økonomiske situasjonen ikke var mulig for majoriteten av den jødiske befolkningen. Dette førte til en kløft mellom en lærd elite og en religiøst marginalisert masse med lavere utdanning. Det teologiske konseptet til grunnleggeren av hasidismen, Israel ben Elie'ser Baal Shem Tov (1699–1760) var at også enkle troende kunne strebe etter kontakt med Gud (devekut) på grunnlag av tankegods fra den jødiske mystisismen. Dette skulle ikke kreve dyptpløyende studier, men være mulig gjennom daglig bønn.

Liberal jødedom samt konservativ og nyortodoks jødedom er derimot retninger som utviklet seg i Sentral-Europa i det 19. århundre. Årsakene var dyptgripende samfunnsmessige endringer, som at borgerne fikk mer makt, og virkningen av den europeiske opplysningstiden i det 18. århundre. De mellomeuropeiske jødene ble også påvirket av dette. Grunnleggeren av Haskalah (den jødiske opplysningen), Moses Mendelssohn (1729–1786), krevde derfor en endring av det jødiske utdannelsessystemet. I skriftene sine trakk han frem den generelle gyldigheten og det rasjonelle grunnlaget for den jødiske troen, og ga en opplyst beskrivelse av det jødiske trossystemet. Mendelssohn holdt likevel fast på troen på åpenbaringsens overnaturlige karakter og fulgte budene på tradisjonell måte.

Sett i sammenheng med de europeiske bestrebelsene på å frigjøre jødene, noe som først og fremst var basert på en forventning om at jødene måtte integreres i det kristendominerte samfunnet og den kristne kulturen, sto derfor Mendelssohns tilhengere

overfor en utfordring: Den jødiske religionens selvstendighet måtte belegges gjennom en endring av tradisjonene uten at man helt mistet forbindelsen til forfedrenes tro.

De første reformerte gudstjenestene som ble initiert i 1810 av Israel Jacobson (1768–1828) i Seesen (Harz), skilte seg i alle fall klart fra tidligere tradisjoner. Bønner og salmer ble oversatt til tysk, tolkningen av Tora-avsnitt ble fremført på tysk og bar-mitzva for gutter og jenter ble erstattet av konfirmasjon. Tilsvarende bestrebelser ble også gjort av «reformsamfunnet» som ble stiftet i Hamburg i 1817, og som ble den første permanente reformatiske menigheten. Den viktigste representanten for den liberale jødedommen var rabbineren (ekspert på religiøs lov) og orientlisten Abraham Geiger (1810–1874).

Radikale standpunkter innenfor den jødiske reformbevegelsen, som for eksempel fra rabbineren Samuel Holdheims (1806–1860), som forfektet en fullstendig konfesjonalisering av jødedommen med en sterk tilnærming til storsamfunnet, førte til at det oppsto en konservativ trosretning. Under ledelse av Zacharias Frankel (1801–1875) utviklet det seg en moderat reformbevegelse som ønsket å beholde hebraisk under gudstjenesten at tradisjonene skulle respekteres. Den nyortodokse jødedommen, som også oppsto i Tyskland i det 19. århundre, forsøkte å møte de moderne utfordringene ved å finne svar som var forankret i tradisjonen. Frankfurt-rabbineren Samson Raphael Hirsch (1808–1888) var en av de viktigste tenkerne og representantene. Hirsch hadde suksess med å gå inn for at de ortodokse menighetsmedlemmene skulle løsrive seg fra det jødiske trossamfunnet i et «israelittisk religionsfelleskap». I skriftene sine prøvde Samson Raphael Hirsch gjennom systematiske utlegninger å gjøre påbudene i Toraen rasjonelle og tilgjengelige i henhold til mottoet Talmud Torah «im derech erez» (å leve et moderne liv, men likevel ha uinnskrenket troskap mot Toraen). Rabbineren Esriel Hildesheimer i Berlin hadde tilsvarende mål som Hirsch.

Nasjonalsosialismen avbrøt den ekstremt fruktbare religiøse utviklingen innen tysk jødedom; både liberale og tradisjonelle jøder ble fordrevet fra Tyskland eller myrdet. Siden midten av det 19. århundre har det også utviklet seg liberale strømninger blant jødene i Storbritannia og Nord-Amerika; og selv om det etter 1945 er etablert nye jødiske miljøer i Tyskland, har jødedommen sitt sentrum i Nord-Amerika.

Rekonstruksjonismen, den yngste retningen innen askenasisk jødedom, oppsto i Nord-Amerika på 1920-tallet. Grunnleggeren, rabbineren Mordechai M. Kaplan (1881–1983), så jødedommen som en religiøs sivilisasjon i stadig endring. Målet med rekonstruksjonismen er å starte en fornyelse av religionen og verdiene, som tilhengerne av forskjellige retninger kan bekjenne seg til.

Mangfoldet av religiøse retninger har preget jødedommen helt frem til i dag. Av den jødiske befolkningen i USA, som med 5,2 millioner utgjør det største jødiske samfunnet utenfor Israel, er 39 % medlemmer av liberale synagoger. 33 % er medlemmer av en konservativ, 21 % av en ortodoks og 3 % av en rekonstruksjonistisk synagoge; 4 % bekjenner seg til andre trossamfunn enn jødedommen (kilde: National Jewish Population Survey 2000-01 for United Jewish Communities). De liberale og rekonstruksjonistiske jødene har dannet en global organisasjon for liberal jødedom (World Union for Progressive Judaism), som på mange områder samarbeider med konservative jøder. Konservative og liberale kvinnelige og mannlige rabbinere anerkjenner hverandre. De ikke-ortodokse jødene utenfor Israel utgjør omtrent et tredjededels flertall innen jødedommen.

I Norge er jødene blant de minste religiøse minoritetene. Det bor nå ca. 1500 jøder her i landet, de fleste i Oslo. Det Mosaiske Trossamfund i Oslo (PO Box 2722, 0131 Oslo, www.dmt.oslo.no) er ortodoks-orientert og har ca. 850 medlemmer. I tillegg er det en organisasjon for progressiv jødedom, Foreningen Progressiv Jødedom i Norge (Herslebs Gate 42, 0578 Oslo, <http://pjnorge.no/index.html>.) en liberal jødisk forening. Det Mosaiske Trossamfund finnes også i Trondheim (Postboks 3563 Hospitalsløkkann, 7419 Trondheim; www.dmt.trondheim.no). Det er en liten jødisk menighet.

Skrifter

Den viktigste skriften i den jødiske religionen er kjent under mange navn: Faguttrykket «den hebraiske Bibel» refererer til at brorparten av bibeltekstene er skrevet på hebraisk. I den jødiske religionen benyttes imidlertid betegnelsen Tanakh, et akronym dannet av de første bokstavene (T-N-K) i hoveddelene: Torah (hebraisk: loven), Nevi'im (profetene) og Ketuvim (skriftene). Rekkefølgen til de tre hoveddelene i den hebraiske Bibelen avspeiler dessuten hvordan de har oppstått. Det er en vanlig antakelse at Toraen, som er basert på mye eldre tradisjoner, ble samlet i slutten av det 6. eller i begynnelsen av det 5. århundre f. Kr. i perioden rundt det babylonske eksilet.

Nevi'im fikk derimot ikke sitt endelige omfang før i det 3. århundre f. Kr., og tekstinnholdet i Ketuvim var ikke ferdig før fremveksten av rabbinsk jødedom etter år 70 e. Kr.

Toraen rangeres høyest blant tekstene i Tanakh og generelt blant jødiske religiøse skrifter fordi den bygger på det grunnleggende uttrykket for Guds vilje som Israel mottok på Sinai-fjellet. De er målestokken og referansepunktet for alle andre tekster i den jødiske religionen. Innholdet krever analyse og moderne tolking for å kunne tilpasses til en spesifikk livssituasjon; endring av tekster som forstås som guddommelige åpenbaringer, er tabu i den jødiske tradisjonen. Innholdet i de fem mosebøkene i Toraen forteller Israels historie fra skapelsen av verden til den første profeten Mose død.

De seks første bøkene i den andre delen i Tanakh, som kalles Nevi'im, beskriver hendelser etter Mose død frem til det babylonske eksilet. I motsetning til tidligere tekster inneholder den siste delen av Tanakh, Ketuvim, tekster av svært varierende karakter. Her finner vi skrifter med visdomsord i poetisk form som salmer, historiske tekster om for eksempel Ester og Esra eller innhold av profetisk-apokalyptisk karakter som i Daniels bok.

Gjennom hele Bibelen finnes det verker som den jødiske religionen har frembrakt. Epoken med det andre tempelet (540 f. Kr.–70 e. Kr.) var en av de mest produktive periodene i hele den jødiske litteraturhistorien. De filosofiske verkene til Filo fra Alexandria og de historiske skriftene til Flavius Josefus er eksempler på dette, i likhet med bøkene som ble funnet i Qumran og en mengde anonyme apokalyptiske skrifter og testamenter. Størst betydning for religionen har skriftene som kalles apokryfe tekster fått – for eksempel Makkabeerbøkene, Tobits bok og Salomos visdom. De ble ikke tatt med ved kanoniseringen av Tanakh, men inngår i den eldste greske oversettelsen av Bibelen, Septuaginta, og har på den måten blitt med i kristendommens kanon.

Muntlig Tora er en samling muntlige overleveringer som er skrevet ned om tradisjoner, lover og skikker i århundrene etter ødeleggelsen av det andre tempelet. I tillegg gir Mishnah, som stammer fra ca. 200 e. Kr., et systematisk innblikk i jødisk lov og tolkningen av bibelske påbud. Gemara, en samling av rabbinske diskusjoner, basert på Mishnah, inneholder både halakiske (lovtolkende) og haggadiske (belærende eller fortellende) elementer. De to samleverkene har fått plass i Talmud, en samlet oversikt over jødisk tenkning. Dette er et kompendium som finnes i to versjoner – Den jerusalemske Talmud som ble nedtegnet i Palestina og den babylonske Talmud fra akademiene der. Det stammer fra det 4. og 5. århundre e. Kr.

Jødiske bibelkommentarer fra det 3. århundre e. Kr. til middelalderen er samlet under navnet midrash. Den mest berømte kommentaren til Bibelen og den første trykte boken på hebraisk kom ut i 1475. Forfatteren er Rabbi Salomo ben Isaak (1040–1107), også kalt Rashi, fra Troyes i Frankrike.

Viktige skrifter stammer også fra den sefardiske jødedommen. Spanskfødte Moses ben Maimon (1135–1204), lege hos den egyptiske sultanen, forfattet halakiske og filosofiske verker under navnet Maimonides. Josef Karo, en teolog og lovtolker som ble født i Spania i 1488, skrev «Schulhan Arukh», et halakisk kompendium som i en enkel og pregnant stil og uten kildeangivelser presenterer gjeldende lovtolkning i den sefardiske jødedommen. Kraków-rabbineren Moshe Isserles (1525–1572) fulgte opp med en kommentar med navnet «Mappa», som inneholder den askenasiske tolkningen. Sammen danner disse to skriftene – i alle fall innen ortodoksien – den gjeldende lovkodeksen frem til i dag.

Lære (sentrale trosbegreper)

Som oversikten over fremveksten av de religiøse retningene innen jødedommen allerede antyder, kan det ikke identifiseres noen enhetlig lære innen dagens jødiske religion. Følgende grunnleggende ideer kan likevel være et grunnlag for forståelse mellom jøder som bekjenner seg til forskjellige skoler:

Troen på eksistensen av én udelelig Gud, som også er transcendent («overskridende») og immanent («iboende»). En Gud som har skapt verden og universet. Han er kilden til etikk. Som rettferdighetens og barmhjertighetens Gud forventer han at alle mennesker praktiserer nestekjærlighet og rettferdighet seg imellom.

Troen på det opprinnelige og ufravikelige slektskap mellom alle mennesker. Gud skapte ikke Adam som medlem av en nasjon eller religion.

Troen på at mann og kvinne ble skapt i Guds bilde. Gud har gitt hvert menneske en fri vilje – alle kan derfor velge det gode eller det onde. Mennesket er forgjengelig, men bærer likevel evigheten i seg.

Troen på at alle mennesker gjennom bønn kan oppnå direkte kontakt med sin skaper. Denne kommunikasjonen foregår som en dialog: mennesket snakker til Gud, og Gud snakker til mennesket.

Troen på at menneskets historie er et drama som inneholder fremskritt og tilbakefall, en historie om triumf og tragedie. Likevel har Gud fastsatt et fremtidig tidspunkt når alle mennesker skal tjene én Gud, det gode skal seire over det onde, og frihet, rettferdighet, kjærlighet og varig fred skal herske (den messianske tidsalder).

Troen på at Gud har inngått en pakt med Israel. På grunn av det spesielle forholdet mellom Gud og Israels forfedre har etterkommerne plikt til å leve som et prestelig og hellig folk som er Guds vitner, og til å leve og vitne om Gud og arbeide for Guds rike gjennom å tjene Gud.

Forestillingen om at handling er viktigere enn tro. Livet skal leves i henhold til etiske prinsipper, ikke i henhold til et religiøst dogme. Derfor er også «folkerett» en del av en ny verden.

Et religiøst liv

Tradisjonell jødedom med sine ritualer omfatter alle aspekter av menneskelig eksistens. Seremonier, funksjoner og symboler hjelper de troende med å leve et tilstrekkelig etisk og religiøst liv. Dessuten er det seremonier og høytider til minne om den omvekslende jødiske historien.

Man kan skille mellom permanente vitnesbyrd og sykliske elementer i den jødiske troen. Mezuzahen tilhører den første kategorien, en liten beholder som er festet til dørkarmen i jødiske hjem. Den inneholder en pergamentrull med den viktigste jødiske bønningen, Shema, (5. Mosebok 6:04; Joma 6:2; 5. Mosebok 6:5–9; 5. Mosebok 11:13–21; 4. Mosebok 15:37–41) for å markere at boligen er et hellig sted.

Kashrut-regler (jødiske kostholdslover, blant annet om bruk av visse dyrearter samt forbud mot blanding av melk og kjøtt) er også selvsagte elementer i et religiøst liv for ortodokse og konservative jøder.

De sykliske elementene i troen reguleres av den jødiske kalenderen. Den baserer seg på en måned med 29 ½ dager; derfor settes det inn en skuddårsmåned hvert 19. år. Året beregnes ut fra informasjon i Bibelen: 2007 tilsvarer for eksempel 5767/5768 etter jødisk tidsregning.

De daglige gjøremålene består blant annet av å be tre ganger: morgen, middag og kveld. Resitasjon av velsignelser i forbindelse med alle handlinger og situasjoner i hverdagen er også en del av trossystemet.

Sabbaten er den viktigste religiøse begivenheten i løpet av uken. De troende hengir seg til bønn og studier fra solnedgang fredag til etter solnedgang lørdag. Den hellige perioden markeres med lystenning ved begynnelsen og slutten av sabbaten. Den anses som et symbol på pakt mellom Gud og Israels folk (2. Mosebok 31:16–17). For å holde hviledagen hellig (1. Mosebok 2:2–3; 2. Mosebok 20:8–11) krever tradisjonen at alle troende skal avstå fra arbeid. Felles feiring av sabbaten i familier og menigheter representerer et viktig samlende element for jøder over hele verden.

Fra et teologisk perspektiv er sabbaten den viktigste høytiden i den jødiske kalenderen. Jødernes liv påvirkes imidlertid også av helligdager på bestemte tider av året. Disse høytidene stammer fra den sesongavhengige syklusen i det gamle Israel og er derfor viktige bindeledd til det gamle hjemlandet. Det skilles mellom valfartshøytidene Pessach, Shavuot og Sukkot, de store helligdagene Rosh Hashana og Yom Kippur og de mindre helligdagene Hanukkah og Purim. Valfartshøytidene var opprinnelig knyttet til kulten rundt tempelet i Jerusalem, men har med referanse til Israels historie – det vil si utgangen fra Egypt (Pessach), ørkenvandringen (Sukkot) og åpenbaringen på Sinai (Shavuot) – først og fremst en erindringsfunksjon. Tilbakeblikket på viktige

begivenheter i jødisk historie er også fremtredende ved Hanukkah og Purim selv om disse mer har preg av glade og livlige feiringer.

Nyttårsfeiringen Rosh Hashana og forsoningsdagen Yom Kippur legger derimot vekt på de etiske dimensjonene ved den jødiske tro. Under Rosh Hashana tenker den troende over tidligere handlinger og vurderer endringer i sin livsførsel når det nye året begynner på denne dagen. De etterfølgende 10 dagene frem til Yom Kippur, også kjent som forsoningsdagene (Yamim Noraim), bør man ta fatt på den praktiske gjennomføringen av sine forsett. Også Yom Kippur er tilegnet anger over egne synder. De troende oppholder seg i synagogen hele dagen, der de faster og ber Gud om forlatelse for synder som er begått mot Gud og medmennesker. Frem til denne dagen har de også forsøkt å løse mellommenneskelige konflikter og godtgjøre urett som er begått mot andre.

Innen jødedommen regnes gutter for religiøst ansvarlige når de er 13 år gamle. På den første sabbaten etter 13-årsdagen kalles gutten inn til Toralesning i synagogen som bar mitzvah (sønn av pakten). Høytiden er et uttrykk for at gutten er et fullverdig medlem av menigheten og har de religiøse rettighetene og pliktene til en jødisk mann – han kan bære tefillin og vil bli regnet som en minjan – og dermed som fullt ut ansvarlig for sine handlinger. Jenter blir bat mitzvah (datter av pakten) og dermed religiøst ansvarlige når de er 1 år gamle. Men det er bare i ikke-ortodokse menigheter at også jenter innkalles til lesing av den hebraiske Bibelen.

2 Etisk profil

Den jødiske filosofen og liberale rabbineren Salomon Formstecher (1808–1889) introduserte i sin bok «Die Religion des Geistes» (1841) begrepet etisk monotisme i jødedommen i motsetning til i kristendommen og islam. Hans beskrivelse av den jødiske religionen som en åndens religion som hever menneskene over naturen og frigjør dem til moralsk handling, tar sikte på å beskrive jødedommen i sammenheng med moderne filosofi. Begrepet er dessuten en god beskrivelse av kjernen i jødisk selvforståelse. For helt fra den bibelske opprinnelsen frem til i dag er etikk, både som prinsipp og som mål, av sentral betydning for den jødiske religionen. En jøde kan ikke kalle seg en troende uten å følge de etiske prinsippene for sin religion. Disse prinsippene henter sin kraft fra den guddommelige opprinnelsen: Gud har klart og tydelig åpenbart sin vilje for menneskene. Samtidig viser dette hvilken frihet det troende mennesket har fordi det ikke handler om ensidig tvang. Det er en viktig bestanddel i den jødiske religionen at mennesket ble skapt i Guds bilde og har fått evnen til å gjøre både det gode og det onde. Pakten på Sinaifjellet ble ikke fullbyrdet før Israels folk tok til seg åpenbaringen. Likeledes blir ikke Guds bud om et moralsk liv gyldige og effektive før menneskene på fritt grunnlag bestemmer seg for å følge dem og bruke dem som rettesnor for sine handlinger. Etisk atferd i jødedommen er derfor ikke bare et uttrykk for ydmykhet overfor Gud. Det må primært oppfattes som en bevisst beslutning om å følge guds veier, noe som understrekes mange steder i den hebraiske Bibelen (imitatio Dei) (5. Mosebok 10:12; 11:22; 13,5).

Men før menneskene kan realisere Guds vilje på frivillig basis, trenger de kunnskap om Guds bud. Derfor krever jødedommen at den troende studerer Toraen grundig. Den gir

veiledning og åndelig inspirasjon, og danner grunnlaget for moralsk oppførsel. Når det gjelder omfanget av skriftene og de etiske retningslinjene, er det betydelige forskjeller mellom de ulike retningene innen den jødiske religionen. Innen ortodoksien anses alle de 613 budene og forbudene i Toraen og den muntlige tradisjonen som grunnlaget for jødisk etikk. Ettersom både den skriftlige og muntlige Toraen er guddommelige åpenbaringer, er det umulig for den tradisjonelle jødedommen å utelate et eneste av budene eller å opprette et hierarki av normer: reglene om kosthold fortjener for eksempel samme oppmerksomhet som budet om nestekjærlighet. Hvis et etisk problem ikke kan løses ved hjelp av tradisjonelle tolkninger, er det bare de høyeste autoritetene som har rett til å foreta en ny tolkning av budskapet. Andre retninger innen jødedommen anser derimot at etikken i større grad kan frigjøres fra den skriftlige og muntlige Toraen. Fra deres perspektiv fungerer rituelle lover som påminnelser til de troende om ansvaret de har overfor Gud. Det er behov for nytolkning av disse normene for å tilpasse dem til dagens situasjon. De liberale bevegelsene overlater til den enkelte eller samfunnet å bestemme hvilke av budene som har et meningsfylt religiøst formål og derfor bør følges. Bare de etiske forpliktelsene tilegnes en guddommelig åpenbaring; de betraktes derfor som permanent forpliktende.

Likevel: Innen alle jødiske trosretninger er studiet av de etiske reglene grunnlaget for et rettskaffent liv. Det er avgjørende å overføre erkjennelsen til dagliglivet. Som den jødiske opplysningsfilosofen Moses Mendelssohn understreket, viser ikke jødisk fromhet seg bare i troen på læresetninger, men også i handling, altså i gjennomføringen av Guds vilje.

Sentralt i denne guddommelige viljen står Guds kjærlighet og omsorg for de svake i samfunnet. Ifølge bibeltekstene skal de troende respektere enker og farløse (2. Mosebok 22:21–23; 5. Mosebok 10:18), hjelpe de fattige (5. Mosebok 15:7–11), sørge for de sultende og nakne (Jesaja 58:7; Esekial 18:7) og behandle fremmede rettferdig. Det forventes til og med at de skal returnere eiendom til sine fiender og om nødvendig hjelpe dem, (2. Mosebok 23:4–5). Innholdet i den jødiske etikken med hensyn til riktig omgang mellom mennesker kan ikke oppsummeres bedre enn i bibelteksten: «Du skal ikke hate din bror i ditt hjerte. (...) men du skal elske din neste som deg selv.» (3. Mosebok 19:17–18). Fordi barmhjertighet og nestekjærlighet er sentrale begreper i forhold til moralsk atferd, strekker den jødiske etikken seg utover rasjonelle motiver. Å gi almisser er heller ikke bare et middel for å hindre konflikter mellom ulike samfunnsgrupper. Jødedommen aksepterer heller ikke at dette og andre bud skal følges bare for å oppnå en belønning. I den jødiske religionen er det ikke bare hvor mange bud en troende samvittighetsfullt har fulgt, som teller. Det avgjørende er at de troende følger budene på grunn av sin egen indre holdning og religiøse forpliktelse (kavanah) overfor Gud.

Når det gjelder generelt ansvar, benytter troende jøder begrepet forbedring av verden (tikkun olam). I henhold til dette begrepet er det den troendes oppgave å bidra til å løse sosiale problemer gjennom eget arbeid, for dermed å gjøre hele verden til et bedre sted. Dette konseptet har gitt jøder før og nå motivasjon til å arbeide for sosial rettferdighet og ta vare på jorden.

3 Etiske retningslinjer

Livets begynnelse og slutt

Jødedommen har utviklet ritualer for å håndtere begynnelsen og slutten av den menneskelige eksistensen. Fødsel og død anses som selvsagte og parallelle prosesser i livet. Den hebraiske Bibelen formulerer sammenhengen på følgende måte: «Slik som han kom fra mors liv, like naken som han kom, skal han gå bort igjen (...)» (Forkynneren 5:14). Jødedommen anser en barnefødsel som en gledelig begivenhet som oppfyller budet om å være fruktbare (1. Mosebok 1:28). Ettersom den jødiske religion benytter et matrilineært nedstammingsprinsipp, er den nyfødte en jøde eller jødinne dersom moren er av jødisk herkomst eller har konvertert til jødedommen. Som den første rituelle handlingen i livet blir guttebarn omskåret den 8. dagen etter fødselen (Brit Milah) i henhold til Guds pakt med Abraham. Ved Brit Mila får de også sitt navn. Jenter får vanligvis sitt navn i synagogen på den første sabbaten etter fødselen når faren kalles til Toralesning.

Den jødiske religionen ser på døden som en overgang fra livet i denne verdenen (olam ha-se) til livet etter døden (olam ha-ba). Talmud beskriver dessuten døden som en botsøvelse, slik at den døende tradisjonelt oppfordres til å bekjenne sine synder. De døde behandles generelt med stor respekt. En jødisk begravelse er preget av enkel eleganse – den døde svøpes i lin og legges i en enkel kiste. Dette uttrykker overbevisningen om at alle er like i døden. Fra jødisk perspektiv anses det dessuten som respektløst å la den døde ligge for lenge, og det har derfor blitt tradisjon å gjennomføre begravelsen dagen etter dødsfallet. Denne regelen fravikes bare på sabbaten og andre helligdager. Ettersom ortodokse jøder tror på legemets og sjelens oppstandelse, må en permanent gravfred opprettholdes. Det vil si at det ikke er tillatt å frigi eller flytte et gravsted etter et bestemt tidsrom. Av samme grunn er ikke kremasjon tillatt innen tradisjonell jødedom. Det anses som en stor ære å bidra til en verdig gravferd og begravelse, for eksempel som medlem av det hellige selskapet (Chevra Kadisha) som utfører den rituelle renselsen av kroppen.

Likeledes er det en mitzvah («påbud», «plikt») å besøke og støtte de etterlatte i sørgeperioden, som tradisjonelt varer i sju dager. I denne perioden, også kjent som shiva, arbeider ikke familien til den avdøde og deltar ikke i festligheter. Ved en forelders død fremfører de sørgende kaddish-bønnen hver dag i elleve måneder, og ved en slektnings eller venns død fremføres denne bønnen hver dag i 30 dager.

Den liberale jødedommen avviker fra tradisjonen i noen henseender. Ettersom liberale jøder ikke tror på legemets oppstandelse, er de ikke prinsipielt imot kremasjon av liket. I hvilket omfang tradisjonelle sørgeritualer følges, overlates også til de sørgende.

Helse og sykdom

Den jødiske religionen ser livet som en gave fra Gud. Gud blåste livspust inn i mannen (1. Mosebok 2:7), så han ble en levende skapning. Kroppen er derfor en vert som må behandles med respekt: Tradisjonen krever at kroppen vaskes regelmessig og at dens grunnleggende behov oppfylles uten forsinkelser. I moderne tolkning av jødisk religiøs lov fremheves også regelmessig mosjon for å holde kroppen sterk og sunn. Ut fra samme perspektiv fraråder de fleste rabbinere røyking og bruk av rusmidler.

Verdien av menneskelivet anses i den jødiske tradisjonen som overordnet alle andre hensyn. Grunnprinsippet er derfor at alle religiøse bud kan brytes for å redde et liv. Selv

om dette ikke er teologisk uproblematisk – ettersom det kan gripe inn i skaperverket – støtter den jødiske religiøse loven behandlingstiltak for å gjenvinne helsen. Den jødiske oppfatningen er at en lege forpliktet til å behandle syke mennesker for ikke å krenke Guds bud (3. Mosebok 19:16).

Denne respekten og verdsettingen av livet styrer også jødedommens holdning til behandlingsmetoder og prosedyrer innen moderne medisin. Den moderne tolkningen av religiøse lover er ikke helt fordømmende overfor passiv dødshjelp ved vært alvorlig og uhelbredelig sykdom, med fastholder prinsippet om at bare Gud, som har skapt alt liv, kan bestemme når et liv skal ta slutt (5. Mosebok 32:39; Esekiel 18:4).

Mann og kvinne

Utallige utsagn i den hebraiske Bibelen og den tradisjonelle litteraturen tyder på en levende interesse innen den jødiske religionen for forholdet mellom mann og kvinne. Det finnes en mangfoldig blanding av delvis forskjellige forventninger til de to kjønnene. Talmud krever at en mann skal elske sin hustru som seg selv og respektere henne høyere enn seg selv. Halakha forstår samleie mellom ektefeller som mer enn en mulighet for mannen til å oppfylle den religiøst baserte oppfordringen om å være fruktbar (1. Mosebok 1:28; 9:1; 35:11). I henhold til rabbinerne tjener samleiet også i høy grad til seksuell tilfredsstillelse av kvinnen og dermed til å skape harmoni mellom ektefellene. Med hensyn til etiske regler og strafferett er menn og kvinner tradisjonelt likestilt. På den andre siden preges tradisjonell jødedom også av klart definerte roller på området familie og seksualitet. Kvinnene har ansvaret for husholdningen, spesielt for tilberedning av mat i henhold til kostholdsreglene. Kvinnenes oppgaver på det religiøse området dreier seg tradisjonelt også om å tenne lys på sabbaten og helligdager, hovedsakelig i den hjemlige sfæren. Utøvelsen av religion i hjemmet og i menigheten tilhører hos ortodokse jøder mennenes domene: Bare mannen bærer under bønner det religiøse symbolet tallit («bønnesjal», et firkantet sjal med blå eller svarte striper og dusker i de fire hjørnene) og tefillin («bønneremmer», to svarte lærbokser [2. Mosebok 13:1–16; 5. Mosebok 6:4–9; 11:13–21] på pergament). Kvinner er fritatt fra dette kravet samt fra å studere Torah og Talmud, og kalles ikke til Toralesning under gudstjenesten eller som minjan («antall», en gruppe på 10 voksne menn, som er det nødvendig antallet for å gjennomføre gudstjenesten).

I liberale og konservative samfunn er derimot menn og kvinner helt likestilte. Der kan kvinnene bære kippah, tallit og tefillin, og de deltar i gudstjenesten på lik linje med mennene. De ikke-ortodokse bevegelsene innen jødedommen tillater også at kvinner, etter å ha fått egnet opplæring, kan være rabbinere og kantorer i menigheten.

Tilhørende og utenforstående

I jødedommen kan forholdet til tilhørende og utenforstående diskuteres på to nivåer: på den ene siden på grunnlag av religiøs opprinnelse og på den andre siden mot et bakteppe av historiske prosesser.

De religiøse normene i jødedommen gjelder først og fremst for dem som tilhører den egne religionen. Bibelen inneholder imidlertid ikke altfor stor moralsk differensiering mellom tilhørende og utenforstående. Gud forventer at hans folk ikke skal undertrykke

innflyttere (2. Mosebok 22:20; 5. Mosebok 10:19). Den historiske legitimiteten til dette budet er viktig: Minnet om uretten de led i Egypt og utfrielsen fra slaveriet med Guds hjelp brukes som argument for rettferdig behandling av ikke-israelitter i samfunnet.

Den sentrale forestillingen i den jødiske religionen om at alle mennesker er skapt i Guds bilde, både jøder og ikke jøder, benyttes som rettesnor for å handle etisk riktig. Ifølge jødisk tradisjon definerer de noahide lovene grunnleggende handlingsregler for alle med hensyn til forholdet til Gud (forbud mot avgudsdyrkelse og blasfemi), andre mennesker (forbud mot drap, tyveri og seksuell promiskuitet), naturen (forbud mot grusomhet mot dyr) og samfunnet (påbud om et rettferdig samfunn med rettferdige lover). Alle ikke-jøder som respekterer disse reglene og forbudene, beskrives i Talmud som rettferdige mennesker som har nådd samme åndelige og moralske nivå som ypperstepresten i tempelet. Ifølge jødisk tradisjon kalles et slikt menneske ger toshav (rettskaffen ikke-jøde), og betegnes iblant som «rettferdig blant mennesker».

På den annen siden har jødene gjennom store deler av historien opplevd å være en religiøs minoritet som knapt har vært tolerert – og av diskriminering, forfølgelse og utryddelse. I slike situasjoner har samholdet i familien, lokalsamfunnet og mellom jøder i ulike land vist seg å være avgjørende for jødedommens overlevelse. Bevissheten om tilhørighet til et folk (klal jisrael) motiverer også i dag det jødiske samfunnet til å kjempe mot diskriminering av jøder og jødiske menigheter og til å arbeide for materiell og åndelig velferd for alle jøder. På grunn av denne forestillingen oppfordres de forskjellige trosretningene til å sørge for å holde jødedommen samlet til tross for eksisterende forskjeller.

Menneskerettigheter og positiv rett

Etter at de mistet sitt eget land, har jødene levd under fremmede herskere og i stater med sine egne rettssystemer. Den jødiske loven måtte altså harmoniseres med lovgivningen i de enkelte land. Under det babylonske eksilet i det 6. århundre f. Kr. ble prinsippet «dina de-malchuta dina» etablert, at den regjerende kongens lover også skulle gjelde for jødene. Dette prinsippet har dannet grunnlaget for at rettssystemene i ulike land gjennom historien har hatt stor betydning for det jødiske samfunnet. Aksepten for en jødisk rettslig autonomi har alltid i prinsippet vært avhengig av ulike herskeres forgodtbefinnende. Siden det 18. århundre er autonomi på individnivå blitt stadig mer innskrenket, og ordinære domstoler er blitt legitimert etter prinsippet om «dina de-malchuta dina». Jøder er altså forpliktet til å følge lovene i det enkelte land som alle andre borgere.

Men betyr dette at alle lover uten unntak må følges i henhold til «dina de-malchuta dina»-prinsippet? Nei, for over plikten til å følge landets lover, står også for moderne jøder oppgaven med å gjennomføre Guds vilje i verden. Hvis nasjonale lover står i motsetning til gudgitte etiske standarder, bør derfor en jødisk troende velge Guds lov fremfor en lov som er skrevet av mennesker.

Stat og regjering

a) Diaspora

Spørsmålet om forholdet til statsmakten må ses på bakgrunn av jødisk historie, og at jødene for det meste har levd uten en egen stat. I perioden fra år 70 e. Kr. til det 18. århundre levde det jødiske religiøse samfunnet som en tolerert minoritet i førdemokratiske statsdannelser. Ved konflikter og trusler hadde jødene i antikken, middelalderen og tidlig i moderne tid vanligvis ikke andre muligheter enn å søke beskyttelse hos herskerne. Derfor hadde de jødiske samfunnene spesielle talspersoner (hebraisk: shtadlan), som hadde blitt ledere på grunn av sin sosioøkonomiske status eller intellektuelle kvaliteter. Først under frigjøringsbevegelsene i slutten av det 18. århundre og i det 19. århundre åpnet det seg muligheter for jødene i Europa og USA til å delta i politikk og kultur i storsamfunnet. Da ble det gradvis mulig å delta aktivt i storsamfunnet uten å måtte konvertere til kristendommen, noe som ofte hadde vært en forutsetning tidligere.

b) Staten Israel

Staten Israel, som ble grunnlagt i 1948, sørger gjennom frie og hemmelige valg av parlamentet (Knesset) for en delt statsmakt, lovregulert beskyttelse av universelle menneskerettigheter samt borgerrettigheter og samme religionsfrihet som i alle andre fungerende og moderne demokratier, og er dermed en unik stat i Midt-Østen. Det spesielle forholdet mellom stat og religion er imidlertid omstridt i det israelske samfunnet. Landets grunnleggere var lite religiøst motiverte og overlot kontrollen over religiøse spørsmål til representantene for de ulike religionene, som samtidig fikk ansvaret for å regulere områder som er relatert til personlig status. Derfor kan det ikke inngås borgerlige ekteskap i Israel. De ikke-ortodokse retningene innen jødedommen går derimot inn for et strengt skille mellom stat og religion og for å oppheve ortodoksiens religiøse monopol.

c) Samfunnsstruktur

Det jødiske samfunnet hadde relativt tidlig prosesser som er beslektet med demokratiske prinsipper. Etter Talmud har konseptet «lehattot aharei rabbim» etablert seg i jødisk lovtolkning, det vil si at flertallsprinsippet gjelder innen lovforklaring og lovanvendelse samt i samfunnet generelt. Lederen for menighetene ble alltid valgt av et flertall av alle skattebetalende medlemmer. Frem til i dag organiserer jødiske samfunn og selskaper seg i samsvar med demokratiske spilleregler. De enkelte samfunn bestemmer selv hvilke former for organisering og medbestemmelse de vil ha i institusjonene sine. Rabbinerne innsettes av menighetsmedlemmene og har myndighet over menigheten i kraft av sin stilling.

Krig og fred

Innen jødedommen er fredelig sameksistens mellom alle mennesker viktig. Talmud nevner fred, rettferdighet og sannhet som de tre pilarene verden hviler på. At den jødiske liturgien ikke har noen bønn eller takksigelse som ikke ber om fred, viser også hvor viktig fred er for jødene. I den jødiske tradisjonen innebærer dette først og fremst å skape fred gjennom forsoning mellom motstridende posisjoner. I Talmud anser lærde rabbinere at ikke-voldelig sameksistens i alle menneskelige relasjoner både er ønskelig og svært viktig: Det skal råde fred mellom ektefeller, mellom foreldre og barn, mellom naboer og mellom byer og nasjoner. Likevel kan ikke den jødiske tradisjonen betegnes som pasifistisk. Rabbiniske autoriteter kjenner bare til universell fred som et løfte som

skal oppfylles i den messianske tidsalder, når krig ikke lenger vil være noe middel til å løse konflikter. Et lite tilbakeblikk på historien viser at Israel var involvert i en rekke kriger i gamle dager. Krig har likevel aldri vært spesielt verdsatt: Det ble ansett som et nødvendig onde, og de som førte krig, ble utelukket fra deler av den religiøse kulten. Etter at jødene ble statsløse, var ikke lenger jødedommen involvert i voldelige konflikter mellom stater, og spørsmålet om berettigelsen av krig ble først og fremst et akademisk spørsmål for de rettslærde. Likevel er det verdt å merke seg standpunktet som er utformet i Talmud: Der klassifiseres ikke drap av en fiende som mord hvis det handler om selvforsvar. Andre røster mener at å drepe en fiende er mord dersom det hadde vært tilstrekkelig å uskadeliggjøre vedkommende. Moderne tolkninger av religiøse lover tar også avstand fra krig og vold. Det anses at fred bør være en av de viktigste verdiene å strebe etter og at enhver troende, på bakgrunn av den jødiske religion og historie, alltid og konsekvent bør arbeide for fred.

Rettferdighet og solidaritet

Jødedommen kjennetegnes ved at den prøver å styre økonomiske ambisjoner inn i spor som er i tråd med religionens etiske prinsipper. Et grunnleggende prinsipp er forestillingen om at rikdom har sin opprinnelse i Guds godhet, og at skaperverket inneholder alt som er nødvendig for å tilfredsstille våre behov. Ut fra dette konseptet er det utviklet en jødisk filosofi om at de som er velsignet med formue, har plikt til å drive sin forretningsvirksomhet i samsvar med Guds vilje. I henhold til jødisk religiøs lov er selgeren ansvarlig for å informere kjøperen om eventuelle mangler eller begrensninger ved produktet det handles med. Arbeidsgiveren er forpliktet til å sørge for gode arbeidsforhold for sine ansatte og sette i verk tiltak for å sikre en trygg arbeidsplass. Disse retningslinjene er ikke bare forpliktende for privatpersoner. De gjelder også for juridiske personer dersom jøder er aksjonærer i selskapet. Entreprenører som har skaffet seg en formue, har plikt til å hjelpe svakerestilte og støtte fellesskapet. I jødedommen beskrives det religiøse budet om nestekjærligheten med ordet tzedakah (hebraisk: fromhet, rettferdighet), noe som uttrykker at de fattige og svake har krav på hjelp og støtte fra de rike. På den andre siden er det i henhold til jødisk lov ikke rett å leve utelukkende av almisser; hensikten skal være å hjelpe vanskeligstilte tilbake til et normalt liv.

Gjennom den jødiske historien – de tidligste beleggene fra Frankrike og Spania er fra det 14. århundre – er det dannet strukturer og institusjoner for kollektiv veldedighet, for eksempel at pålitelige menn samlet inn penger i menigheten og fordelte dem blant de fattige. Medlemmene av Bikur Cholim (hebraisk: forening som besøker syke) pleiet syke, og Chevra Kadisha begravet fattige jøder. Siden det 19. århundre har holdningen til veldedighet og de etablerte formene endret seg. I stedet har de jødiske samfunnene nå i stor grad fått institusjoner for sosialhjelp med profesjonelle ansatte, som sykehus, pleiehjem og skoler. På overregionalt nivå bidrar etater, foreninger og forbund aktivt til organisering og gjennomføring av et system for sosialtjenester.

Menneske og natur

Forholdet mellom menneske og natur behandles allerede i den hebraiske Bibelen. Gud har gitt mennesket i oppdrag å råde over Jorden og alt levende (1. Mosebok 1:26–30;

9:1–3). Dette betyr i imidlertid ikke at det er lov til å bruke og misbruke skaperverket etter eget forogdtbefinnende. Menneskets oppgave er snarere å ta vare på skaperverket for etterfølgende generasjoner. Ansvarlig bruk av ressurser beskrives for eksempel som å la åkeren hvile det sjuende året (3. Mosebok 25:1–5) eller unngå å hogge ned frukt bærende trær i krigstider (5. Mosebok 20:19).

Når det gjelder håndtering av dyr, følger jødedommen prinsippet om at dyr ikke skal tilføyes unødvendig lidelse. Det finnes bibeltekster som omhandler dette også: for eksempel at man ikke samtidig skal fange dyreunger og deres mor (5. Mosebok 22:6-7) eller at man ikke skal ha muleband på en okse som tresker (5. Mosebok 25:4).

4 Mellomreligiøse perspektiver

Når det gjelder forholdet til andre religioner, setter ikke jødedommen spørsmålet om den rette tro i sentrum, men spørsmålet om etisk atferd.

De noahide lovene danner grunnlaget for jødedommens dialog med kristendommen og islam. I løpet av de siste tiårene er det utviklet gode relasjoner med de kristne kirkesamfunnene. Jødedommen og islam er knyttet sammen på mange måter, og har et brorskapsforhold til hverandre.

Ankerfestet i forholdet mellom de to religionene er den felles referansen til patriarken Abraham, slik han skildres i Bibelens fortelling om Isak og Ismael (1. Mosebok 21). Selv om denne historien har en trøsterik slutt, er den også full av misunnelse, sjalusi og frykt. Forholdet mellom Abrahams hustru Sara og hennes egyptiske slavinne Hagar er like mye preget av dette, som forholdet mellom Abrahams sønner, den førstefødte Ismael og den yngre Isak. Ismael og Isak skiller lag i slutten av fortellingen. Når Abraham dør (1. Mosebok 25), møtes de imidlertid for å begrave ham sammen og kanskje også begrave sin misunnelse overfor Herren. «De slo seg ned rett imot alle sine brødre», sier 1. Mosebok 25:18 til slutt. Slutten er forsonlig. Det ordner seg, og det synes mulig å leve sammen, for de har tross alt samme far. Historien om Ismael og Isak minner oss om at vi skal regne oss som *brødre*. En gang kan vi kanskje igjen leve sammen som brødre. Med utgangspunkt i Bibelens beskrivelse av å leve blant brødre kan jødene om nødvendig forsvare andre religioner i mellomreligiøs dialog; men forsvarer også retten til å kritisere på basis av den samme anerkjennelsen av andre som brødre.

Utover dette brorskapsbåndet er det flere likheter mellom islam og jødedommen på det teologiske området. I begge religionene åpenbarer Gud sin vilje gjennom sine ord til menneskene. Både jødedommen og islam søker veien mot guddommelig rettferdighet i religiøse lover. I begge religionene er mennesket ansvarlig overfor Gud for sine handlinger og har en fri vilje til å velge det gode. Både jødedommen og islam fokuserer på å leve med Gud, studere Guds skrifter og overholde Guds bud. Både for jøder og muslimer er Gud en frelsende, beskyttende og barmhjertig Gud som bringer evig kjærlighet og troskap til menneskene.

Abraham Geiger, en av de store tenkerne blant tyske jøder i det 19. århundre, var en av de første som satte et vitenskapelig fokus på hvor nær de to religionene står hverandre med hensyn til gudsbildet. I avhandlingen «Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?», som ble utgitt på tysk i 1833, gikk Geiger også inn på hvordan

kristendommen og islam skiller seg fra jødedommen. Etter hans syn var det i denne forbindelsen avgjørende hvor mye hellenistisk påvirkning hadde ført til avvik fra den jødisk pregede monoteismen. Geiger mente at Paulus hadde fjernet kristendommen fra sitt jødiske opphav og grunnleggeren Jesus. Muhammed forble derimot trofast mot den jødiske monoteismen og lovdiskursen som religiøs uttrykksform. Mens kristendommen hevder at synagogen og lovtolkningen som utøves der, har fjernet seg fra Gud, respekterer islam at jødedommen ennå ikke har mistet sin gyldighet. Gjennom dette arbeidet og ytterligere studier av Koranen var Abraham Geiger en pioner innen moderne islamforskning.

Kanskje er dagens holdninger blant kristne dominert av frykt. I den offentlige debatten, særlig i forhold til Tyrkias medlemskap i EU, dukker det stadig opp argumenter om at «det kristne vesten» skal være i fare. For jødene har denne ideen om et kristent vesten ofte vært et farlig konsept. I mange århundrer ble jødene brutalt forfulgt, utstøtt og drept av kristne. Også derfor er det verdt å ta en titt på det historiske forholdet mellom jøder og muslimer. Dette kan avdekke helt andre funn: Det ottomanske riket garanterte friheter og rettigheter som på ingen måte tidligere hadde vært selvsagte for jøder i det kristne Europa. I 1492 sendte sultan Bayezid II til og med skip til Spania og reddet mange spanske jøder som måtte flykte fra kirken. Og denne åpenheten og hjelpsomheten fortsatte helt frem til vår nære fortid. Derfor hedret det nasjonale Holocaust-minnesmerket Yad Vashem i Israel den tyrkiske ambassadøren Selahattin Ülkümen (1914–2003) som «rettferdig blant mennesker» fordi han med fare for sitt liv hadde hjulpet jødene å flykte fra Rodos. Dessuten kan det hevdes: I viktige situasjoner i Europas historie sørget det ottomanske riket, som et islamsk område styrt fra kalifatet, for å forsvare de moralske verdiene som Europa nå gjør krav på og som skal være av stor betydning for det «kristne vesten».

Den åpne dialogen mellom jødedom og kristendom, slik den føres i dag, er resultatet av en lang prosess: Det har tatt de to religionene over 100 år å finne frem til en ny relasjon. Først måtte koblingen mellom stat og kirke løses opp, og Weimar-republikken måtte lovfeste likestilling av religionene. Og endelig er det traumene etter Holocaust som har ført til de nødvendige endringene internt i kirkesamfunnene. På bakgrunn av den kristne etikkens fallitterklæring under nazismen og fordi kirkene ikke hadde vært i stand til å beskytte sine jødiske brødre og søstre mot folkemordet, har det etter Andre verdenskrig vært en gradvis tilnærming til et nytt forhold mellom kristne og jøder.

Hvilken rolle kan jødedommen spille i dagens mellomreligiøse dialog? Kanskje kan jødene formidle verdifulle erfaringer til dagens muslimer, noe som kan være et utgangspunkt for en felles videreutvikling av samfunnet vårt. Under opplysningstiden fikk den europeiske jødedommen sjansen til å delta i samfunnsdiskusjonen, frigjøre seg kulturelt og juridisk og skape en god forankret identitet. Dette innebar og krevde en revurdering av vår jødiske tradisjon og lære. Jøder og kristne står hverandre såpass nær i dag på grunn av begge gruppenes erfaringer i opplysningstiden, da det ble fokusert på rasjonalitet og fornuft. Kompatibilitet mellom religion og modernitet er særlig knyttet til grunnleggende hermeneutiske spørsmål: Studier av skrift og tradisjoner er retningsgivende for dialog og reform i forbindelse med religion.

Kanskje vi jøder ved hjelp av våre erfaringer kan vise vei for islam, hvordan man kan holde på tradisjonene samtidig som man finner seg til rette i en opplyst tid. En historiekritisk gransking av egne tradisjoner er et viktig skritt mot integrering av

muslimske stemmer i det vestlige samfunnet. Oppgaven til jøder, kristne og muslimer er å bringe Guds sannhet til verden gjennom sine handlinger, altså å leve i sannhet. Denne sannheten må vi – hver for oss – gjenoppdage i møtet mellom tradisjon og modernitet.

Om forfatteren:

Rabbiner prof. dr. Walter Homolka (ph.d. King's College London; D.H.L. Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion New York) er rektor ved Abraham Geiger Kollegs og æresprofessor i jødiske studier ved universitetet i Potsdam. Rabbiner Homolka er visepresident i European Union for Progressive Judaism (www.eupj.org) og styremedlem i World Union for Progressive Judaism (www.wupj.org). Den tidligere sjefsrabbineren for delstatssammenslutningen av isrealittiske menigheter i Niedersachsen er styreformann i Leo Baeck Foundation (LEO-Baeck-foundation.org) og leder for Ernst Ludwig Ehrlich Studienwerks (www.eles-studienwerk.de). Styremedlem i Jüdische Versorgungswerk (www.juedisches-versorgungswerk.de).